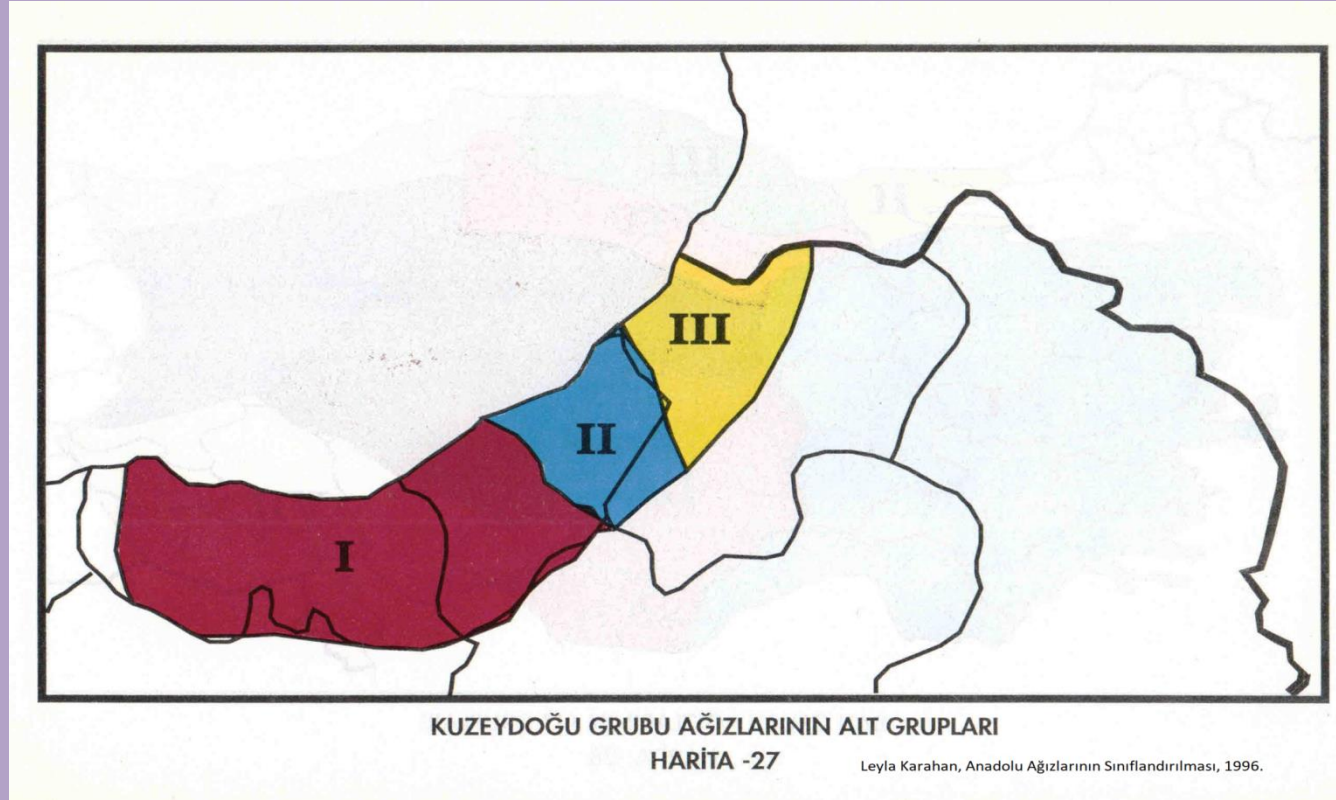

3. Hafta

Kuzeydoğu grubu ağızlarının ortak zellikleri

Rize ađzına ait zellikler

Kuzeydoğu grubu ağızları haritada aşağıdaki gibi temsil edilmiştir. Haritaya göre grubun, fonolojik özellikler bakımından farklılıklar gösteren ve batıdan doğuya doğru yayılan c ayrı ağız alanı şeklinde gösterilebileceği anlaşılmaktadır:

Kaynak: *Leyla Karahan, Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, 1996.*

Birinci slaytta haritası yer alan Kuzeydoğu grubunun fonolojik farklılıklara göre alt gruplara ayrılabilceği ifade edilmektedir.

C) Alt Gruplar (Harita:27, Tablo:3)

I. Grup

Trabzon, Rize merkez, Kalkandere, İkizdere, Gündođdu, Büyükköy ağızları

II. Grup

Çayeli, Çamlıhemşin, Pazar, Ardeşen, Fındıklı (Rize) ağızları

III. Grup

Arhavi, Hopa, Borçka, Kemalpaşa, Muratlı, Ortacalar, Göktaş, Camili, Meydancık, Ortaköy (Artvin) ağızları

Kaynak: Leyla Karahan, Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, 1996.

Bu slayta aldığımız metinde, üç ayrı ağız alanına sahip bölgenin genel durumu açıklanmaktadır. Bölgede özellikle geçen yüzyılda görülen nüfus hareketliliğinin ağızların gelişimine nasıl etki ettiğini öğrenebilmek için öğrenci, bu sürecin tarihine ait kaynakları etkin bir şekilde kullanmalıdır.

IV. KUZEYDOĞU GRUBU AĞIZLARI

A. Ağız Bölgesinin Sınırları ve Diyalektolojik Durumu

Bu ağız bölgesi, Trabzon ve Rize illeri ile Hopa, Arhavi, Borçka (Artvin) ilçelerini içine alır. Karadeniz kıyılarında dar bir ova şeridi bıraktıktan sonra kıyılara paralel olarak uzanan dağlar, bu ağızlar ile Doğu Grubu ağızları arasındaki tabii sınırı oluşturur.

Doğu Grubu ağızlarından Artvin merkez, Şavşat, Yusufeli, Ardanuç, Ardahan, Posof ağızları ile Torul ağızı iki bölgeyi doğuda ve güneydoğuda birbirine bağlayan köprü ağızlardır. Kuzeydoğu Grubu ağızları, batıda siyasi sınırların ötesinde Batı Rumeli ağızları ile birçok bakımdan birleşir. ⁽¹⁰³⁾

Bölgenin diyalektolojik yapısının teşekkülünde Oğuz dışı Türk boyları ile Türk olmayan unsurların da rolü vardır. Kuzeydoğu Grubu ağızları, az da olsa Rum, Ermeni, Gürcü, Laz ve Hemşin dillerinin etkisi altında kalmıştır. Rize'nin doğusundan Artvin'e doğru kıyı şeridinde yerleşmiş bulunan Lazlar ile dağlık kesimde yaşayan Hemşinliler'in aslında Alaz ve Balkar adlı iki ayrı Kıpçak boyu olduğu ifade edilmektedir (Rz/TG, 21). Bölge ağızlarında tesbit edilen Kıpçak Türkçesi izleri, bu yörede bazı Kıpçak boylarının iskân edildiği düşüncesini desteklemektedir ⁽¹⁰⁴⁾.

Timar ve zeamet alan beylerin kimliklerinden ve bazı kayıtlardan anlaşıldığına göre, Rize'nin batı taraflarına Maraş, Konya, Karaman, Sivas Türkmenleri, Tebriz Akkoyunluları ve Danişment Çepnileri yerleşmiştir (Rz/TG, 21). Trabzon'un Akçaabat ilçesinin üç-dört köyü ile Şalpazarı'na bağlı on beş, yirmi köyde yerleşmiş bazı Çepni köyleri bulunmaktadır ⁽¹⁰⁵⁾. Çepni

(103) Bkz. G. Németh, "Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine", s. 113-167.

(104) Daha geniş bilgi için bkz. F. Kırzıoğlu, **Kıpçaklar**.

(105) A. Caferoğlu, "1945 Yılı Kuzey Doğu Anadolu Gezisinden", s. 67.

Kuzeydoğu grubu ağızlarının başlıca özellikleri tespit edilmiş ve alıntıladığımız metinde maddeler halinde gösterilmiştir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, öğrenci bu maddelerde ortaya konulan fonolojik özellikleri çözümlene çalışmalarını sırasında metinler üzerinde gözlemlemeye/ayırt etmeye çalışmalıdır.

B. Özellikleri

Kuzeydoğu Grubu ağızlarının ayırıcı ve belirleyici başlıca özellikleri şunlardır:

- 1) Alınma kelimelerdeki uzun ünlüler kısalmıştır (*çami*).
- 2) Alınma kelimelerin ses yapısı, daha çok gerileyici benzeşme yoluyla değişir (*Helime*). Tek heceli kelimelerin ünlüsü bazı ünsüzlerin etkisi ile inceler (*hep*).
- 3) Ünlü kalınlaşması, belirli bir faktöre bağlı olmadan ek ünlüsünden kök ünlüsüne kadar uzanır (*iulun*).
- 4) Çok heceli kelimelerin sonundaki "ı, u, ü" ünlüleri "i" ünlüsü ile karşılanır (*gözi*).
- 5) Ünlü incilmesi bütün ünsüzlerin yanında meydana gelebilir (*kiizi*).
- 6) Belirli bazı kelimelerde ilk hecedeki yuvarlak ünlüler düzleşir (*elmek*).
- 7) Ek ünlüsündeki yuvarlaklaşmalar, bölgenin geneline hâkimdir (*gelur*).
- 8) Ünlü-ünsüz uyumsuzluğu vardır (*kiiz*).
- 9) "ı, r" ünsüzleri önünde "urus, urum" gibi bir iki örnek dışında ünlü türemesi görülmez.
- 10) ñ ünsüzü yoktur (*senun*).
- 11) ħ ünsüzü, sadece ön ve iç seste bulunur (*heyirli*).
- 12) Şimdiki zaman eki, dar, düz veya dar yuvarlak ünlüdüdür (*gelir, alıyu*).
- 13) Duyulan geçmiş zaman eki tek şekillidir (*olmuş*).
- 14) Çokluk 1. şahıs istek ekinin yerine "-alım/-elim" eki kullanılır (*baçalım*).

Rize İli Ağızları

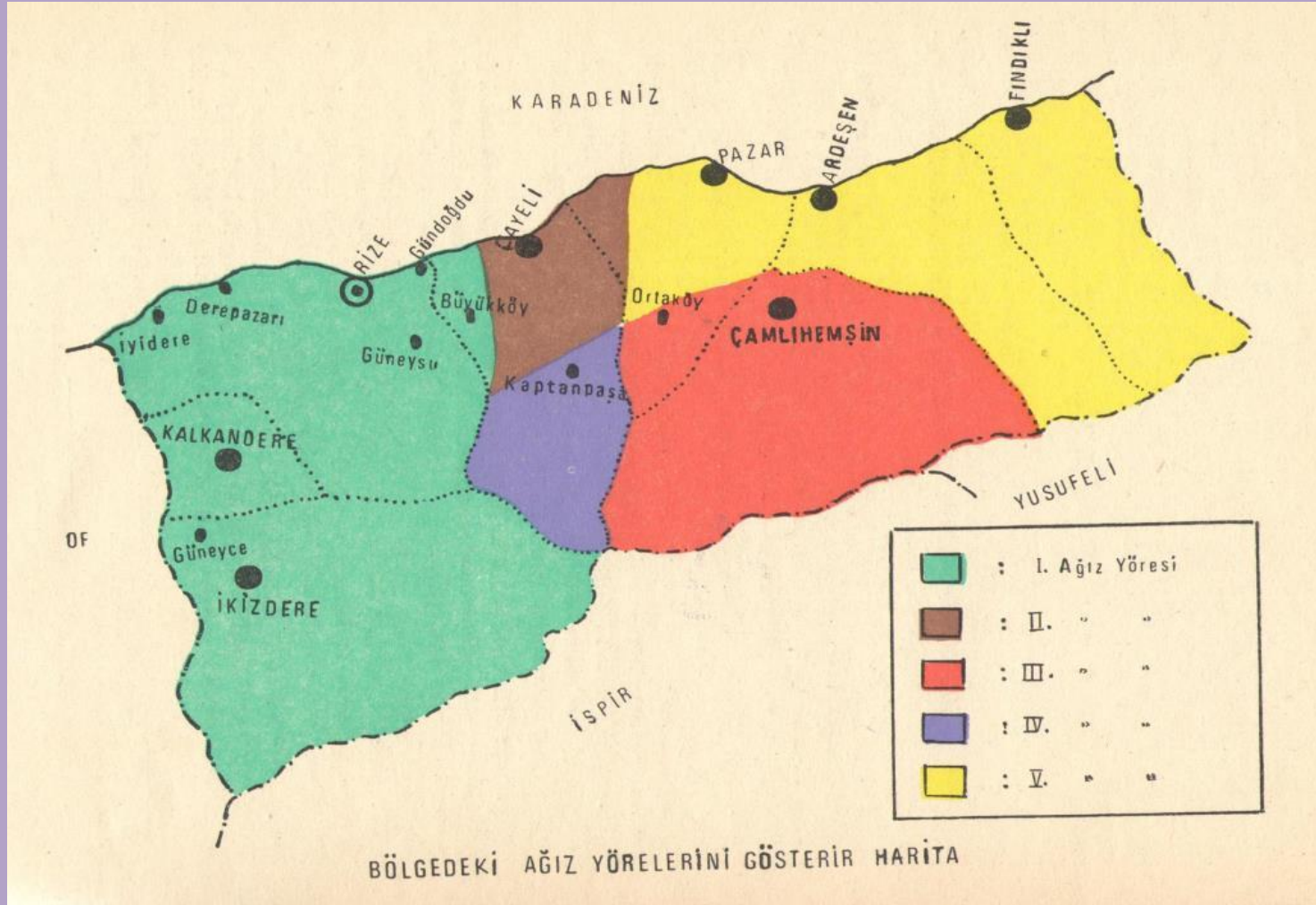
KÜLTÜR BAKANLIĞI
MİLLÎ FOLKLOR ARAŞTIRMA DAİRESİ YAYINLARI : 27
HALK EDEBİYATI DİZİSİ : 4

RİZE İLİ AĞIZLARI

(İNCELEME - METİNLER - SÖZLÜK)

Dr. Turgut GÜNAY

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - ANKARA, 1978

Kaynak: Turgut Günay, Rize İli Ağızları, 1978.

*Akademik anlamda yetkin
bir çalışma hazırlamış olan
Turgut Günay'ın
«Rize İli Ağızları»
adlı eserinde de ağız
bölgesinin genel durumu 25.
sayfada*

Gözlem ve incelemelerimiz sonucunda belirlenen bazı farklılıkları dikkate alarak beş ağız yöresine ayırdığımız Rize ili ağız bölgesini toplu dil hususiyetleri yönünden bir bütün olarak ele alırsak, yazı dilimizle öbür Anadolu ağızlarından bir çok noktada ayrıldığını görürüz. Rize ili ağızlarının bütünleyen fonetik hadiselerin umumî olarak duru; morfolojik kalıplarla söz-dağarcığının da açıklık içerisinde oluşu, bölgenin dil sınırlarını kolayca tesbit edebilmemize imkân vermektedir. Kuzey yönünün Karadeniz'le çevrili olduğu göz önüne alınırsa, bölgenin dil sınırlarını öbür üç yöne düşen ağız bölgelerine göre belirlemek gerekecektir:

Batı sınırı: Günümüzde, dil çevrelerince kabul edilen geçerli tasnife göre Rize ili, Trabzon, Giresun, Ordu ve Samsun illeriyle birlikte Kuzey Anadolu-Karadeniz ağızları grubunu meydana getirir¹⁹. Oldukça sathî bir bakış açısına dayanan bu tasnif ancak çok umumî dil hususiyetleri için söz konusu olabilir. Gerçekte bu grubu Samsun, Ordu-Giresun ve Trabzon-Rize ağızları olarak kaba bir tasnifle en azından üç bölgeye ayırmak için önemli sebepler vardır²⁰. Öbür yandan, çeşitli yönleriyle benzerlik göstermelerine rağmen inceleme alanımız olan Rize bölgesi, Trabzon'dan açık bir fonetik sınırla ayrılır. Tonlu- tonsuz karşılıkları olan ünsüzlerin çoğunlukla yarı-tonlu olarak kullanılması, hemen Rize il sınırının bitiminde başlayan ve Trabzon ağız alanı içerisindeki geniş bir yöreni karakterize eden mühim fonetik hadiselerdendir.

Doğu sınırı: Rize ağız bölgesi, doğu komşusu olan ve umumî diyalektolojik yapısıyla ayrı bir ağız niteliği taşıyan Artvin bölgesinden çeşitli fonetik ve morfolojik farklılıklarla ayrılırsa da, ilimiz dahilindeki Pazar ilçesi yakınlarından başlayan ve kıyı boyunca Sarp'a kadar uzanan V. ağız yöresi, bu iki il arasında dar da

19 Bkz. A. Dilâçar, Türk Diline Genel Bir Bakış (131. s.).

20 Nitekim, Prof. Dr. A. Caferoğlu, Kuzey-Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar (Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Yöresi Ağızları) çerçevesinde Samsun bölgesine yer verilmemiş, kalan alanın ise 1) Giresun-Ordu, 2) Akçaabat-Vakfıkebir, 3) Trabzon-Rize olmak üzere üç ayrı ağız bölgesi teşkil ettiği belirtilmiştir (bkz. söz konusu eser XIII. s.).

.... ve 26. sayfada açıklanmaktadır.

Bu alıntılarda, ağız alanının sadece sosyolojik değil, aynı zamanda fonolojik özellikler bakımından da nasıl ayrıştığı ve/veya birleştiği anlatılmaktadır. Öğrenci bu genel açıklamaları, çözümleme çalışmaları sırasında metinler üzerinde gözlemlemeye / ayırt etmeye çalışmalıdır.

olsa ortak bir dil alanı meydana getirmiştir. Ayrıca, Artvin'e bağlı Hopa ilçesinin kuzeyine düşen dört kadar köyde, bölgemizdeki III. ağız yöresinin hususiyetleri görülmektedir²¹; ancak, tabii ve diyalektolojik sınırlar ötesinde ortaya çıkan bu durumu, bölgemizden bu yöreye yapılan göçlere bağlı görmek gerekir.

Güney sınırı: Rize-Erzurum arasındaki tabii sınırın aynı zamanda bu iki bölgeyi birbirinden ayıran dil sınırı olması dikkate değer bir husustur. Rize ağızı, öbür komşu ağızlara bir çok yönden benzerlik gösterdiği halde Erzurum ağzının tesir alanı dışında kalır ve bu ağızdan önemli farklılıklarla ayrılır. Ancak bu iki bölge arasında eski bir etnik ilişkinin izlerini ortaya koyan bazı ortak dil hususiyetleri de yok değildir. Bilhassa, ince sıradan kelimelerde yer alan c, ç, g, k ünsüzlerinin yer yer sızıcılığı, bunların başında gelmektedir (bkz. S.B./B.-I-2 "Sızıcılığı c', ç', ğ, k Ünsüzleri"). Ayrıca, bölgemizde bilhassa II, ve IV. ağız yöreleri çerçevesinde kullanılan -em I. teklik şahıs, -sen II. teklik şahıs ve -siz II. çokluk şahıs ekleri, Erzurum ağzındaki biçimlere uygunlukları bakımından dikkat çekicidir²². Farsça ki bağlama edatı ile kurulu o ki, haçan ki, ne zaman ki biçimlerinin her iki ağız bölgesinde de müşterek olması, yukarıda söz konusu edilen etnik bağın muhtemelen İran çevresinde teşekkül eden eski Türk birliğine; Akkoyunlular dönemine kadar uzandığını göstermektedir. Etnik birliğe dayanan bu gibi benzerliklere rağmen günümüzde ortaya çıkan ve bu iki bölgeyi birbirinden ayıran mühim dil farklılıkları, bir bakıma Rize bölgesini iskân eden öbür etnik kümelerin değişik hususiyetlerine bağlanabileceği gibi, bir bakıma da bu iki ili birbirinden ayıran kültürel ve iktisadî sınırın zamanın akışı içerisinde kesinlik kazanmasıyla açıklanabilir. Nitekim, Rize'ye tarım da dahil olmak üzere çeşitli iş alanlarında çalışmak üzere gelen İspir ve Narmanlıların, çok sayıda olmalarına rağmen, temelli bir yerleşme için gerekli şartları bulamadıkları ve bu ilin sosyo-kültürel bünyesi herhangi bir kaynaşmaya izin vermediği için ayrı bir kültür kolonisi halinde yaşadıkları görülür. Sınır dolaylarında ise, köylerin çeşitli bakımlardan birbiriyle ilişkisi olmaması, yayla ve meraların da bazı istisnâî durumlar dışında kesinlikle birbirinden ayrılmış olması, kaynaşmayı engelleyen başka bir husustur. Buna karşılık Erzurum'un Ovacık yöresine yerleşen Rizelilerin, aradan yaklaşık olarak seksen ilâ yüz yıl geçmesine rağmen, ağızlarını titizlikle korumuş olmaları, ilgi çekici bir kültür hadisesidir. Aynı durum, bilhassa Erzurum il merkezine tekabül eden dağlık yerleşmeler bünyesinde de dikkati çeker.

Rize ağız bölgesinin umumi kimliğini daha açık bir biçimde ortaya koyabilmek için, onu toplu hususiyetleri yönünden öbür Anadolu ağızlarıyla karşılaştıracak olursak, farklılıkların benzerliklerden yoğun olduğunu görürüz. Bölgenin etnik yapısına biçim veren karışımlar, bir takım kalıplaşmalara yol açan coğrafi şartlar ve sosyal kültüre yön veren tarihî akış içerisinde ortaya çıkan söz konusu farklılıkların belli başlılarını aşağıdaki maddelerde toplayabiliriz:

²¹ Bu bilgi, Artvin yöresi ağızları üzerine doktora tezi hazırlayan Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi asistanlarından Turgut Acar'ın sözlü ifadesine dayanmaktadır.

²² Bkz. Prof. Dr. Selâhattin Olcaç, Erzurum Ağızı (41. s.).

Rize ağızlarından yapılan derlemelerde Turgut Günay tarafından ayırt edilen ünlüler, aşağıdaki gibi bir tabloda gösterilmiştir. Öğrenci, bu işaretlere denk gelen seslerin özelliklerini, metinler üzerinde çözümlmeye geçmeden önce «Rize İli Ağızları» adlı eserin inceleme bölümünden yararlanarak kavramaya çalışmalıdır.

Turgut Günay, Rize İli Ağızları, 1978.

	DÜZ			YARI-YUVARLAK		YUVARLAK		
	GENİŞ	YARI-GENİŞ	DAR	GENİŞ	DAR	GENİŞ	YARI-GENİŞ	DAR
KALIN	a, a ^ɔ	à	ı	a ^o	i ^o	o	ò	u
YARI-KALIN	á		í			ó		ú
İNCE	e	è	i	e ^o	i ^o			

(I. ŞEMA)

Rize ağızlarından yapılan derlemelerde Turgut Günay tarafından ayırt edilen ünsüzler, aşağıdaki gibi bir tabloda gösterilmiştir. Öğrenci, bu işaretlere denk gelen seslerin özelliklerini, metinler üzerinde çözümlmeye geçmeden önce «Rize İli Ağızları» adlı eserin inceleme bölümünden yararlanarak kavramaya çalışmalıdır.

Turgut Günay, Rize İli Ağızları, 1978.

Boğumlanma Tarzı Boğumlanma Yeri	Kırt Ünsüzler							Akıcı Ünsüzler							
	Patlayıcı			Yarı-Sızıcı		Sızıcı		Patlayıcı		Sızıcı					
	Tonlu	Yarı-tonlu	Tonsuz	Tonlu	Tonsuz	Tonlu	Tonsuz	Genizsi		Yanaksı		Titreyici		Ünlümsü	
								Tonlu	Tonsuz	Tonlu	Tonsuz	Tonlu	Tonsuz	Tonlu	Tonsuz
ÇiftDudak	b		p			w		m							
Diş-Dudak					v	f									
Diş					z	s									
Diş-Dişeti	d(d')	t	t(t')	z	ş			n(n')		l(l',l)					
Dişeti				c'	ç'	j	ş					r			
Dişeti-Öndamak	(c)		(c)	ğ	k								ř	y	
Öndamak	g(g',ğ)	k	k(k'k)			ğ		ñ							
Artdamak						ğ									
Gırtlak						h	h								

(II. ŞEMA)